

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ У ФОРМУВАННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

***Резюме.** Охарактеризовано роль інститутів фінансового ринку у формуванні суспільного добробуту. Проаналізовано вклад банківських установ, кредитних спілок, страхових компаній та недержавних пенсійних фондів у зростання доходів і здійснення видатків населення. Вказано на проблеми, які перешкоджають активному залученню інститутів фінансового ринку до підвищення суспільного добробуту, і шляхи їхнього вирішення.*

***The summary.** The article described the role of financial market institutions in shaping public welfare. Analyzed the contribution of banking institutions, credit unions, insurance companies and non-state pension funds in growth of income and expenditure of the population. Specified the problems that hinder the active involvement of financial market institutions to improve public welfare and ways to their decision.*

***Ключові слова:** банківська установа, депозити, домогосподарство, інститут фінансового ринку, кредити, кредитна спілка, недержавний пенсійний фонд, страхова компанія, суспільний добробут.*

Постановка проблеми. Проблематика суспільного добробуту упродовж століть займає панівне становище у працях кращих представників економічної науки. В сучасних умовах його зростання визначають найвищою метою розвитку суспільства, він є соціальною базою демократичної та правової держави. В Україні підвищення добробуту кожного члена суспільства може стати національною ідеєю, яка об'єднуватиме усі верстви населення заради досягнення сталого економічного й соціального розвитку країни.

Високий рівень суспільного добробуту стає можливим лише тоді, коли він опирається на потужну фінансову основу. Ринкові перетворення в Україні та супутня їм економічна криза призвели до різкого зниження рівня життя громадян, загострення різноманітних соціальних проблем, коли значна частина населення країни опинилася за межами гідного існування. Основна причина соціальних негараздів полягала у руйнуванні економічного базису суспільного добробуту, що проявилось у зниженні обсягів виробництва, падінні доходів бюджетів усіх рівнів і позабюджетних соціальних фондів, зростанні інфляції. В нових економічних реаліях, навіть попри відновлення економічного зростання, забезпечення належного рівня достатку кожному індивіду винятково за рахунок фінансових ресурсів держави виявилось неможливим. Водночас, швидке зростання соціальних видатків держави справляв стримуючий вплив на розвиток національної економіки та став одним з дестабілізаторів системи державних фінансів. Відтак, відхід від патерналістських позицій у соціальній політиці, пошук нових джерел та методів фінансування суспільного добробуту належить до найактуальніших проблем дослідження економічної теорії та соціальної практики. Його підґрунтям можна вказати наукові погляди Л. Ерхарда, який найефективнішим методом забезпечення суспільного добробуту визначав «створення умов, при яких кожен спроможний та зобов'язаний подбати сам про себе. Тоді люди будуть виявляти ініціативу, працьовитість, винахідливість ...та інші кращі якості, які є вирішальними у житті та майбутності нації» [5]. Одним із реальних шляхів вирішення проблем фінансового забезпечення суспільного добробуту ринковими методами може стати, за прикладом зарубіжних країн, активне залучення до цього процесу ресурсів фінансового ринку.

Аналіз останніх досліджень. Питання фінансового забезпечення суспільного добробуту відображені у працях класиків економічної науки А. Вагнера, Н. Калдора, Е. Ліндаля, В. Паретто, А. Пігу, представників сучасної зарубіжної фінансової думки Р. Масгрейва, Г. Роузена, Дж. Стігліца та інших. Теорія і практика фінансового забезпечення суспільного добробуту розкриваються у працях вітчизняних науковців В. Андрущенко, В. Гейця, О. Кириленко, В. Кравченка, В. Лагутіна, І. Луніної, Д. Полозенка, А. Поддєрьогіна, В. Федосова та інших. У їхніх наукових дослідженнях вивчаються різні аспекти впливу фінансів на рівень суспільного добробуту, однак питання участі інститутів фінансового ринку у його фінансуванні залишаються мало вивченими. Потребують ґрунтовної уваги проблеми формування правової бази та створення стимулів для активної участі суб'єктів фінансового ринку у вирішенні соціальних проблем, оцінювання взаємозв'язку між фінансовими результатами окремих сегментів фінансового ринку та показниками суспільного добробуту тощо.

Мета дослідження полягає у розкритті ролі інститутів фінансового ринку у формуванні суспільного добробуту в Україні, виявленні проблемних моментів у цій сфері та розробленні пропозицій щодо їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Залучення ресурсів фінансового ринку до вирішення проблем підвищення суспільного добробуту вимагає наявності розгалуженої системи фінансових інститутів – так званих фінансових посередників – спеціалізованих операторів ринку, які пропонують і реалізують фінансові послуги. Тобто, основним їхнім завданням є сприяння руху капіталу (заощаджень) від власників до найефективніших споживачів [11, с. 240]. Серед усієї сукупності фінансових посередників найважливішу роль у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту відіграють банківські установи, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, кредитні спілки та інші структури. В умовах ринкових відносин їхня діяльність найповніше відповідає сучасним критеріям держави суспільного добробуту – створенню для працездатного населення можливості самостійного підвищення індивідуального добробуту за рахунок власних доходів, тоді як роль держави має обмежуватися лише законодавчим регулюванням діяльності фінансових посередників та контролем за його дотриманням.

Незважаючи на те, що утвердження ринкових відносин в Україні триває уже більше двох десятиліть, фінансовий ринок у сучасних умовах перебуває фактично на початковій стадії становлення, а його характерною ознакою є слабкий розвиток небанківського фінансового сектора. Як наслідок, банківські установи залишаються практично єдиними універсальними інститутами посередництва, здатними надавати суб'єктам господарювання й населенню різноманітні фінансові послуги. Хоча основне призначення банківських установ можна визначити як забезпечення економіки країни фінансовими ресурсами, необхідними для її стійкого розвитку, вони також відіграють важливу роль у зростанні суспільного добробуту, що підтверджується динамікою депозитних і кредитних операцій за участю домогосподарств. Наприклад, обсяги депозитів домогосподарств упродовж 2005–2010 років збільшилися у номінальному обсязі у 3,5 раза до 592,9 млрд. грн., а залишки депозитних сум на рахунках установ банків з 74,8 млрд. грн. у 2005 році до 275,1 млрд. грн. у 2010 році [3, с. 87]. Однак невисокий рівень довіри населення до банківського сектора та кризові явища в економіці зумовлюють погіршення структури депозитного портфеля банків, основу якого складають короткотермінові угоди (рис. 1). Криза банківської системи 2009–2010 років, супроводжувана дестабілізацією фінансового стану окремих системних банків та труднощами з поверненням коштів, ще більше підсилила тенденцію до переведення населенням заощаджень у депозити з незначним терміном обігу. Відтак, договори про розміщення коштів терміном погашення понад два роки на кінець 2010 року становили всього 1,3% сукупного обсягу депозитів домогосподарств.

Рисунок 1. Депозити домогосподарств, розміщені на рахунках депозитних корпорацій (банків) в Україні у 2005–2010 рр. [16, с. 149]

Не зважаючи на наведені негативні тенденції, обсяги депозитних доходів громадян від розміщення заощаджень у спостережуваному періоді поступово зростали. Відштовхуючись від даних Національного банку України про обсяги й структуру депозитних вкладів домогосподарств і відсоткові ставки за ними у 2005–2010 роках [16, с. 149], доходи населення від депозитних операцій у 2010 році можна приблизно оцінювати у 28–33 млрд. грн., що

становило 2,5–3,0% доходів домогосподарств, отриманих з усіх джерел. У порівнянні з 2005 роком кошти домогосподарств від розміщення депозитів збільшилися орієнтовно у 3,1–3,3 раза, а основними його чинниками стали як збільшення обсягів депозитних операцій, так і зростання в умовах економічної нестабільності відсоткових ставок закладами (середня ставка відсотка зросла з 7,0–7,7% у 2005–2006 рр. до 11,4–12,2% у 2009–2010 рр.) та впровадження обмежень на дострокове зняття депозитів.

Банківська система, формуючи частину доходів населення від здійснення депозитних операцій, залучається до підвищення суспільного добробуту також через програми кредитування. Надаючи кредити домогосподарствам, депозитні корпорації розширюють їхні фінансові можливості та створюють передумови для задоволення різноманітних потреб громадян. При цьому спостерігається збільшення сукупного платоспроможного попиту, що позитивно впливає на розвиток економіки країни. Найвищі темпи зростання вітчизняної економіки за останні роки спостерігалися у 2006 – першій половині 2008 років (у середньому 7,0–7,9%), – в період найбільшого зростання обсягів кредитування домашніх господарств (табл. 1). Зокрема, у 2006–2008 рр. на 1 грн. зростання споживчих витрат громадян припадало в середньому 0,6 грн. приросту взятих кредитів, а відносні показники динаміки кредитування домашніх господарств у 2,1–5,1 раза перевищували приріст їхніх витрат на придбання товарів і послуг. Внаслідок цього, якщо до 2002 року масового ринку кредитування фізичних осіб не існувало [18, с. 225], то у 2008 році обсяг кредитів домогосподарствам досяг 280,5 млрд. грн. та в 7,9 раза перевищив рівень 2005 року.

Таблиця 1

Показники кредитування депозитними корпораціями (банками) домогосподарств в Україні у 2005–2010 рр., млрд. грн. [13, с. 110; 4]

<i>Показники</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>
Обсяги кредитування домашніх господарств (залишок на кінець року)	35,66	82,01	160,39	280,49	241,25	209,54
Витрати домогосподарств на придбання товарів і послуг	306,77	385,68	509,53	695,62	709,03	838,22
Обсяги кредитування, у % до споживчих витрат домогосподарств	11,62	21,26	31,48	40,32	34,03	25,00
Зміна обсягу кредитування на 1 грн. приросту споживчих витрат домогосподарств, грн.	–	0,59	0,63	0,65	–2,93	–0,25
Зміна обсягу кредитування на 1% приросту витрат домогосподарств, %	–	5,05	2,98	2,05	–7,26	–0,72

Не зважаючи на переваги кредитування домашніх господарств, його неконтрольоване зростання у середньотерміновому періоді може провокувати різке погіршення платіжного балансу країни. Якщо пропозиція на ринку товарів і послуг з боку вітчизняних виробників не здатна покрити приріст сукупного попиту, викликаного масштабним кредитуванням фізичних осіб, – це провокує швидке збільшення обсягів купівлі домогосподарствами імпортних товарів, поглиблення дефіциту іноземної валюти на внутрішньому ринку і, відповідно, зростання інфляції та девальваційного тиску на національну валюту. Експансія імпорту, в свою чергу, стає додатковим важелем пригнічення вітчизняного виробництва, яке залишається неконкурентоспроможним через високі витрати, застарілі технології та неефективне управління. Саме надмірні темпи зростання споживчого кредитування сучасні вітчизняні науковці [6, с. 152] визначають серед головних чинників, які викликали різку девальвацію гривні наприкінці 2008 року та спровокували глибоку економічну кризу в країні.

Зниження курсу національної валюти призвело до падіння купівельної спроможності населення та доступності товарів імпорту. Як наслідок, обсяги споживчого кредитування домогосподарств у 2009 році знизилися на 49,0 млрд. грн., або більш, ніж на 1/4, а в 2010 році – ще на 17,2 млрд. грн., або на 10,3%. На кінець 2010 року залишки споживчих кредитів, виданих домогосподарствам, склали 122,9 млрд. грн., або 66,1% від рівня 2008 року. Водночас, обсяги

заборгованості за іпотечними кредитами у кризовому 2009 році зросли на 10,4 млрд. грн., а за період 2006–2010 років – у 4,8 раза (до 98,8 млрд. грн.). Причини цього криються у валютній структурі кредитування населення: придбання товарів і послуг для задоволення поточних потреб (споживче кредитування) здійснювалось, зазвичай, у національній валюті, тоді як іпотечне – переважно в іноземній. Таким чином, девальвація національної валюти та перегляд банками умов кредитування житла призвели до збільшення заборгованості населення за позиками на придбання, будівництво чи реконструкцію нерухомості (табл. 2). Однак, внаслідок фактичного припинення іпотечного кредитування у 2009–2011 роках через кризу банківської системи та посилення вимог до здійснення активних операцій з боку Національного банку України, залишки кредитів на придбання житла поступово знижуються (з 98,8 млрд. грн. у 2009 році до 77,1 млрд. грн. на середину 2011 року).

Таблиця 2

Обсяги кредитів, видатних депозитними корпораціями (банками) домогосподарствам в Україні у 2005–2011 рр. у розрізі видів, млрд. грн. [13, с. 110]

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 ¹
Обсяги кредитування домашніх господарств (залишок на кінець року)	35,66	82,01	160,39	280,49	241,25	209,54	208,44
в т. ч.:							
Споживчі кредити	–	58,45	115,03	186,09	137,11	122,94	126,35
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	–	20,41	40,78	88,35	98,79	81,95	77,09
Інші кредити	–	3,15	4,58	6,05	5,34	4,64	5,00

Примітка: 1 – дані станом на 1 червня 2011 року

Щодо інших депозитних корпорацій (кредитних спілок, юридичних осіб публічного права, ощадних кас та ін.), то їхня роль у формуванні суспільного добробуту залишається мізерною. Якщо у світовій практиці кредитні спілки виступають реальною альтернативою банківських установ, то в Україні їхня діяльність перебуває практично у зародковому стані, а останні роки позначені суттєвим зниженням основних результативних показників. Зокрема, кількість членів кредитних спілок у 2010 році скоротилася порівняно з 2008 роком у 1,7 раза до 1,57 млн. осіб, що становить 3,4% чисельності населення країни. При цьому внески на депозитних рахунках кредитних спілок у 2010 році мали лише 0,08 млн. осіб (у 3,1 раза менше рівня 2007 року), а учасниками кредитних угод були 0,34 млн. осіб (в 1,6 раза менше рівня 2007 року).

В умовах кризи, кредитні спілки порівняно з іншими небанківськими фінансовими інститутами виявилися найвразливішими до негативних явищ в економіці. Істотне погіршення їхнього фінансового становища, зниження ліквідності й платоспроможності призвели до зменшення обсягів депозитних вкладень за 2008–2010 роки в 2 рази (рис. 2). Відтак, доходи домогосподарств від депозитів у цих фінансових установах на сьогодні можна оцінювати в межах 0,1–0,3 млрд. грн., або 0,01–0,03% сукупних доходів населення країни.

Відтік депозитів та зростання заборгованості за простроченими і неповерненими позиками змусили кредитні спілки суттєво знизити обсяги кредитування фізичних осіб, ввести жорсткіші умови надання кредитів та санкції у разі їхнього неповернення позичальниками. Якщо на кінець 2008 року ними було видано кредитів на 5,6 млрд. грн., то до кінця 2010 року ця сума зменшилася до 3,4 млрд. грн., або в 1,6 раза. З урахуванням того, що лише близько половини обсягу таких кредитів спрямовується на споживчі потреби, кредитні спілки забезпечують усього 0,4% сукупних витрат домогосподарств на придбання товарів і послуг.

Важливим моментом забезпечення суспільного добробуту є гарантування належного рівня життя вразливих верств населення. Відповідно до завдань пенсійної реформи, інститутам фінансового ринку відводиться вагомий роль у формуванні матеріального добробуту

непрацевдатних осіб. Одним із елементів пенсійної системи країни має стати недержавне пенсійне забезпечення, яке здійснюється таким чином:

- недержавними пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками фондів;
- депозитними корпораціями (банками) шляхом відкриття пенсійних депозитних рахунків для нагромадження пенсійних заощаджень з гарантією повернення в разі банкрутства установи. Однак банки можуть відкривати депозитні пенсійні вклади лише в обсязі фонду гарантування фізичних осіб, вони також беруть активну участь у системі НПЗ як зберігачі та адміністратори створених ними корпоративних пенсійних фондів;
- страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду [10, с. 11].

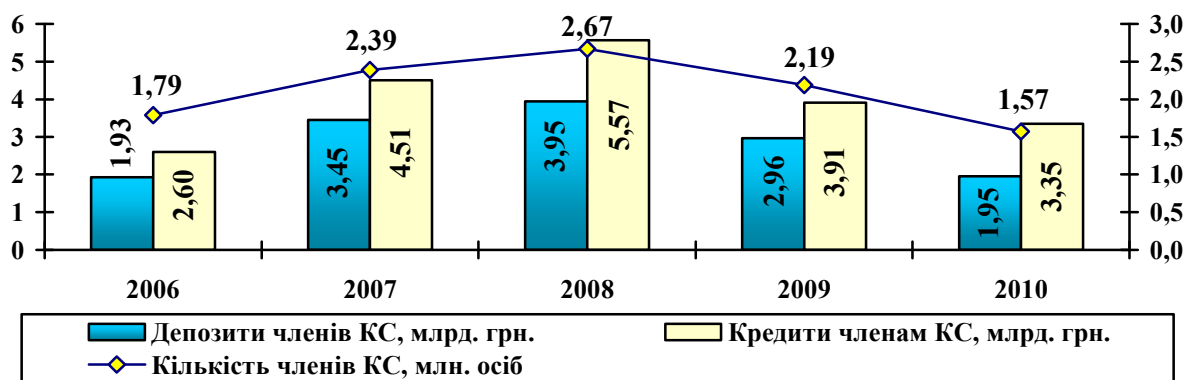

Рисунок 2. Окремі показники діяльності кредитних спілок в Україні у 2006-2010 рр. [14;15]

Недержавні пенсійні фонди є достатньо новими інститутами вітчизняної економіки. Вони являють собою неприбуткові організації, основною метою діяльності яких є акумулювання пенсійних активів і здійснення пенсійних виплат своїм учасникам відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення. Відтак, зважаючи на перманентну кризу солідарної пенсійної системи, зумовлену демографічними проблемами, саме недержавні пенсійні фонди в економічній науці й практиці розглядають як інституції, потенційно здатні попередити різке зниження доходів громадян після настання пенсійного віку і, таким чином, гарантувати належний рівень добробуту непрацевдатного населення.

Не зважаючи на позитивний ефект від діяльності недержавних пенсійних фондів, вони не отримали належного розвитку в Україні. Причини цього, на наш погляд, полягають у недостатній правовій упорядкованості їхньої роботи, неналежній поінформованості населення та відсутності у нього довіри до недержавних фінансових інституцій, високому ризику інфляційного знецінення коштів та ін. Внаслідок цього, хоча й спостерігається певний розвиток сектора недержавного пенсійного страхування, воно досі відіграє малопомітну роль у формуванні добробуту населення країни. Так, хоча за 2005–2010 роки кількість недержавних пенсійних фондів збільшилася в 1,9 раза, недержавним пенсійним забезпеченням у 2010 році було охоплено всього 0,57 млн. осіб, або 2,9% чисельності зайнятого населення (табл. 3).

Сукупні пенсійні активи недержавних пенсійних фондів у 2010 році склали близько 0,6% річних доходів Пенсійного фонду України, а пенсійні виплати за недержавним забезпеченням у цьому році становили менше 0,1% від аналогічного показника системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (0,16 млрд. грн. проти 191,5 млрд. грн.). Учасниками недержавних пенсійних фондів є, насамперед, державні установи (Укртелеком, Національний банк України, Укрпошта, Укрексімбанк) та великі промислові підприємства, які практикують мобілізацію внесків до власних корпоративних пенсійних фондів із віднесенням їх до сукупних витрат [2, с. 164].

Фінансові показники діяльності недержавних пенсійних фондів за останні роки вказують на швидке зростання пенсійних внесків, пенсійних виплат та поліпшення їхнього

співвідношення. Зокрема, за 2005–2010 роки пенсійні внески збільшилися у 25,4 раза до 0,93 млрд. грн., а пенсійні виплати – у 93,1 разу до 0,16 млрд. грн. Зауважимо, що найвищі темпи приросту пенсійних внесків спостерігалися у 2006–2008 роках (в 2,0–3,1 раза щорічно) у зв'язку з формуванням сприятливих макроекономічних передумов для розвитку недержавного пенсійного забезпечення, а найвищі темпи зростання пенсійних виплат – у кризовому 2009 році (у 3,3 раза). У 2008–2010 роках темпи зростання пенсійних виплат значно перевищували позитивну динаміку пенсійних внесків, а в 2009 році їхнє співвідношення склало більше 1:2,5 (1,3 раза для пенсійний внесків проти 3,3 раза для виплат). Внаслідок цього рівень пенсійних виплат відносно сплачених внесків зріс з 4,7% у 2005 році до 17,1% у 2010 році.

Таблиця 3

**Окремі показники діяльності недержавних пенсійних фондів
в Україні у 2005–2010 рр.¹ [8]**

<i>Показники</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість НПФ, шт.	54	79	96	109	107	101
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	88,4	193,3	278,7	482,5	497,1	569,2
Пенсійні внески, млн. грн.	36,4	114,4	234,4	582,9	754,6	925,4
Пенсійні виплати, млн. грн.	1,7	4,0	9,1	27,3	90,1	158,2
Пенсійні виплати, у % до сукупних доходів домогосподарств	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,04

Примітки: 1 – показники наростаючим підсумком з початку діяльності

Залишаючись недієвими щодо зростання суспільного добробуту в цілому, недержавні пенсійні фонди виявляють високу ефективність у плані підвищення індивідуального добробуту учасників страхування. Зокрема, середній розмір пенсійної виплати у 2005 році склав 0,6 тис. грн., або 1,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи, а в 2010 році – уже 3,31 тис. грн., або 3,9 прожиткового мінімуму. Таким чином, для учасників недержавних пенсійних фондів страхові виплати являють собою достатньо вагому складову сукупних ресурсів, даючи змогу суттєво розширити індивідуальне споживання.

Поряд із виконанням соціальної функції, недержавні пенсійні фонди у розвинених країнах виступають потужним портфельним інвестором, який пропонує довгострокові інвестиційні ресурси. У цьому контексті активна роль належить іпотечному ринку як інструменту гарантування довготермінових інвестицій пенсійних коштів. У світовій практиці недержавні пенсійні фонди є найбільшими інвесторами житлового ринку та іншої нерухомості, а у їхній діяльності беруть участь 40–50% усього працюючого населення [9, с. 195]. Оскільки пенсійні фонди розпоряджаються довготерміновими фінансовими ресурсами, це дає їм змогу бути основними інституціональними інвесторами і покупцями різних боргових зобов'язань та інших фінансових інструментів, що обертаються на фінансовому ринку. Відтак, функціонування недержавних пенсійних фондів дає змогу досягти подвійної мети: по-перше, забезпечити на добровільній основі поліпшення матеріального добробуту частини населення у старості; по-друге, стимулювати розвиток житлового будівництва і вирішення на цій основі проблеми забезпеченості житлом.

Іншим сегментом фінансового ринку, який бере участь у формуванні суспільного добробуту, є ринок страхових послуг. Відзначимо, що страхування на комерційних принципах відрізняється від соціального страхування тим, що при його здійсненні страхові виплати перебувають у прямо пропорційній залежності від страхових ризиків, а порядок здійснення страхових виплат за соціальним страхуванням такої залежності не передбачає. Крім того, держава активно регулює рівень страхових виплат за соціальним страхуванням – обмежуючи їхній рівень для соціально забезпечених категорій громадян і підвищуючи для соціально незахищених верств населення.

В контексті впливу на суспільний добробуту, страховий ринок справляє подвійний ефект: з одного боку, це захист від дії негативних чинників, які спричиняють матеріальні збитки чи втрату вигоди (економія витрат домашніх господарств); з іншого боку, отримання

додаткових доходів від накопичення та ефективного використання коштів за договорами страхування життя (слід зауважити, що угоди накопичувального страхування складають близько 75–80% усіх договорів страхування життя).

Економічна криза кінця 2008–2009 років негативним чином позначилася на показниках розвитку страхового ринку, її наслідки поки що остаточно не подолані. Вона виявилася у зниженні кількості угод страхування, обсягу страхових премій, страхових виплат за договорами страхування, в тому числі й укладеними фізичними особами. Наприклад, кількість осіб, застрахованих за договорами страхування життя у 2009 році знизилася порівняно з попереднім роком у 2,1 раза (з 0,99 млн. угод до 0,46 млн. угод), а в 2010 році становила 0,67 млн. угод. Сукупна кількість громадян, охоплених страхуванням життя у 2010 році склала 2,89 млн. осіб, або 6,3% усього населення країни, тоді як у 2009 році відповідні показники склали 3,13 млн. осіб, або 6,8%. При цьому валові страхові премії зі страхування життя зменшились в 1,3 раза (з 1,1 млрд. грн. у 2008 році до 0,8 млрд. грн. у 2009 році), а обсяг страхових виплат залишався на винятково низькому рівні (табл. 4). Це дає підстави стверджувати, що особове страхування на сьогодні слабо виконує свою соціальну функцію захисту матеріального добробуту населення в умовах реалізації соціальних ризиків.

Таблиця 4

**Окремі показники функціонування страхового ринку в Україні
у 2005–2010 рр., млрд. грн.¹ [8]**

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валові страхові премії зі страхування життя	0,32	0,45	0,78	1,10	0,83	0,91
Валові страхові виплати зі страхування життя	0,01	0,02	0,02	0,04	0,06	0,05
Рівень страхових виплат зі страхування життя, %	3,0	3,6	3,1	3,7	7,6	5,5
Валові страхові премії від фізичних осіб за усіма видами страхування	1,62	2,95	5,17	7,63	5,95	6,17
Валові страхові виплати фізичним особам за усіма видами страхування	0,62	1,01	1,79	3,21	2,80	2,44
Рівень страхових виплат фізичним особам за усіма видами страхування, %	38,27	34,24	34,62	42,07	47,06	39,55

Примітки: 1 – показники наростаючим підсумком з початку діяльності

Аналогічна динаміка була характерною і для показників інших видів страхування за участю домогосподарств – у 2009 році мало місце зниження обсягів страхових премій і страхових виплат, яке склало відповідно 22,0% та 12,8%. Тенденція до зниження обсягу страхових виплат збереглася також у 2010 році, коли вони склали 2,44 млрд. грн., або на 12,9% менше рівня 2009 року. Зауважимо, що обсяг отриманих фізичними особами страхових виплат у 2010 році складав усього 0,22% сукупних ресурсів домогосподарств (максимально – 0,38% у 2008 році), що вказує на мізерну роль страхування у формуванні суспільного добробуту в Україні.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що не зважаючи на вагомий позитивний ефект від залучення інститутів фінансового ринку до формування суспільного добробуту, в сучасних умовах цей потенціал залишається слабо реалізованим. Найважливішу роль серед фінансових посередників у визначенні показників добробуту населення відіграють банки, діяльність яких веде до зростання реальних доходів громадян від розміщення заощаджень, а також до розширення їхніх фінансових можливостей завдяки кредитуванню. Натомість вплив інших інститутів фінансового ринку на доходи й витрати домогосподарств залишається мізерним. Однак діяльність страхових компаній та пенсійних фондів, які у світовій практиці є одними з найпоширеніших структур для

накопичення й ефективного розміщення коштів домашніх господарств, має й неекономічні наслідки, оскільки надає громадянам відчуття впевненості, захищеності від дії соціальних ризиків. Фактично, вони продають своїм клієнтам фінансову безпеку [12, с. 118].

Таким чином, в умовах становлення економіки ринкового типу діяльність інститутів фінансового ринку є необхідною та суспільно корисною. Відтак, важливим завданням економічної політики держави має бути формування необхідних умов для швидкого їхнього розвитку. На наш погляд, підвищення ролі інститутів фінансового ринку у забезпеченні суспільного добробуту вимагає створення відповідних макроекономічних передумов та вирішення комплексу завдань тактичного характеру, а саме:

– забезпечення стійкого зростання реальних доходів населення. Для більшості громадян актуальним завданням у сучасних умовах залишається просте виживання, а заощадження, які можуть стати фінансовим ресурсом для функціонування інститутів фінансового ринку, здійснює лише незначна частина домогосподарств (11,1% у 2009 році, 11,6% у 2010 році [17]);

– досягнення подальшої стабілізації макроекономічних індикаторів, а саме, стійкості валютного курсу, стримування інфляції. Зростання інтересу населення до послуг інститутів фінансового ринку, на наш погляд, неможливе без зниження інфляції до прийнятних меж (3–5% на рік) та розроблення дієвих важелів для упередження знецінення заощаджених коштів;

– відновлення довіри населення до інститутів фінансового ринку. Втрата населенням заощаджень, накопичених у роки планової економіки, сумнозвісна діяльність довірчих товариств у перші роки незалежності, дискримінаційні дії банківських установ у період новітньої фінансової кризи суттєво знизили рівень довіри до фінансових посередників та інтерес населення до організованих заощаджень. Відтак, його відновлення шляхом реалізації комплексу заходів правового та організаційно-управлінського характеру дасть змогу залучити до фінансового ринку готівкові заощадження, які в сучасних умовах оцінюються в обсязі від 40 до 60 млрд. дол. США [19];

– продовження пенсійної реформи шляхом впровадження другого й третього рівнів пенсійної системи, фінансовий ресурс від яких може становити до 3 млрд. грн. у 2012 році та до 10 млрд. грн. у наступні роки [1]. До кінця поточного десятиліття обсяг коштів, мобілізованих інститутами фінансового ринку від функціонування другого рівня пенсійної системи може сягнути до 60 млрд. грн. [20];

– створення умов для швидкого розвитку фондового ринку. Однією з найвагоміших перешкод для функціонування недержавних пенсійних фондів і страхових компаній є обмежені можливості для інвестування коштів, які у своїх активних операціях змушені орієнтуватися на придбання боргових зобов'язань держави, а не на здійснення вкладень у реальний сектор економіки. Відтак, сприяння диверсифікації інвестиційного портфеля цих структур дасть змогу забезпечити покращення їхнього фінансового стану, збільшити кількісні та якісні показники страхових виплат і матиме позитивний вплив на рівень суспільного добробуту.

Використана література

1. Азаров, М.Я. Перші накопичення в пенсійному фонді з'являться в 2012 році / М.Я. Азаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/business/158568>
2. Демченко, М. Сучасний стан та проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / М. Демченко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.9. – С. 161–168.
3. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України) від домашніх господарств, у розрізі валют // Бюлетень Національного банку України (електронне видання). – 2011. – №1. – С. 87. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/Publication/econom/Buletен/2011/bull_01-11.pdf
4. Доходи та витрати населення України у 2002–2010 роках / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

5. Эрхард, Л. Благосостояние для всех. Глава XII «Идея снабженческого государства – современная химера» [Текст] / Л. Эрхард // Электронная библиотека экономической литературы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/erh012.htm>
6. Жаліло, Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія [Текст] / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
7. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України у 2005–2010 роках / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/732.html>
8. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України у 2005–2010 роках / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/732.html>
9. Іпотечний ринок в Україні / [Проблеми розвитку іпотечного ринку та шляхи їх розв'язання]: міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 грудня 2001 р.) / редкол.: П. Гайдуцький та ін. – К.: НДФІ, 2002. – 248 с.
10. Кириленко, О. Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку: Світовий досвід та реалії України [Текст] / О. Кириленко, А. Сидорчук // Світ фінансів. – 2005. – Вип. 3–4. – С. 11–13.
11. Корнєєв В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках / В. Корнєєв. – К.: НДФІ, 2003. – 376 с.
12. Корнєєв, В.В. Фінансові інститути в системі недержавного пенсійного забезпечення [Текст] / В.В. Корнєєв // Український соціум: науковий журнал. – 2006. – №5. – С. 115–123.
13. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням і строками погашення // Бюлетень Національного банку України (електронне видання). – 2011. – №1. – С. 110. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/Publication/econom/Buletten/2011/bull_01-11.pdf
14. Підсумки діяльності кредитних спілок, інших кредитних установ та юридичних осіб публічного права за 2010 рік / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/ks_2010.pdf
15. Підсумки діяльності кредитних установ за 2008 рік / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/pidsumkyKS.pdf>
16. Процентні ставки та обсяги за депозитами, залученими у звітному періоді на рахунки домашніх господарств, за строками погашення // Бюлетень Національного банку України (електронне видання). – 2011. – №1. – С. 149. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/Publication/econom/Buletten/2011/bull_01-11.pdf
17. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2010 році / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/sdrsds/arh_sdrsds.html
18. Соколик, М.П. Динаміка депозитів і кредитів домашніх господарств та її наслідки [Текст] / М.П. Соколик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 24. – С. 222–232.
19. Сугоняко, А. Українці можуть спасти банки без допомоги МВФ [Текст] / А. Сугоняко // Дело.ua. – 2009. – 30 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/finance/ukraincy-mogut-spasti-banki-be-103857/>
20. Шляхи впровадження накопичувальної пенсійної системи // Цінні папери України. – 2010. – №2 (596) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=596&pub=4391